

VOJTECH ZAMAROVSKÝ

ZA TAJOMSTVOM
RÍŠE CHETITOV

VOJTECH ZAMAROVSKÝ
ZA TAJOMSTVOM
RÍŠE CHETITOV

VOJTECH ZAMAROVSKÝ

ZA TAJOMSTVOM RÍŠE CHETITOV

© Vojtech Zamarovský 2003
Photography © Peter Zamarovský 2003
Illustrations © Otakar Pok 2003
Design © Lubomír Mika 2003
Slovak edition © PERFEKT 2003

13. zväzok súborného diela Vojtecha Zamarovského

Vojtech Zamarovský
ZA TAJOMSTVOM RÍŠE CHETITOV

Tretie slovenské vydanie, v rámci súborného diela vydanie prvé
Odborný konzultant a autor obrazového scenára
doc. PhDr. Pavol Valachovič, CSc.
Autori fotografií Dr. Peter Zamarovský a archív
Grafická úprava Lubomír Mika

Texty k obrázkom
Frontispice:
Okrídlená bohyňa
z Karchemiša.
Neskorochetitské
obdobie
(1180 – 700 pred n. l.)

Titulný list:
Chetitský lev z Malatyje
(10. – 9. stor. pred n. l.)

Vydal Perfekt, a. s., Karpatská 7, 811 05 Bratislava, ako svoju 326. publikáciu.
Rok vydania 2003
Zodpovedná redaktorka Elena Linzbothová
Jazyková redaktorka Mgr. Andrea Stúpalová

Sadzba a zalomenie Alias Press, Bratislava
Vytláčili Tlačiarne BB, s. r. o., Banská Bystrica

ISBN 80-8046-229-1

ÚVODOM	8
I. NÁROD V PREPADLISKU DEJÍN	13
1. OBJAVENIE CHETITOV	14
„Vynálezca Chetitov“ / Abrahámove zmluvy – historický prameň? / Zázračný kameň hamatský a pokrokový paša / Podozrivá pečať kráľa Tarkumuvaša / Archívne dokumenty potvrdzujú existenciu ríše Chetitov / Treťia veľmoc medzi Egyptom a Babyloniou	
2. SONDY DO ZMIZNUTEJ RÍŠE	23
Texier hľadá staroveké Tavium / Turecko, krajina nemoderná / Šejk Ibrahim z Lausanne / Tajomný hrad Zindžirli / Procesie bohov a archeológov / <i>Hic sunt leones!</i>	
3. SLEPÁ ULÍČKA VEDY	35
Expedícia liverpoolskej univerzity / Winckler prichádza do Boghazköy / „Stretnutie ako v rozprávke z <i>Tisíc a jednej noci</i> “ / 3 100 rokov stará zmluva o večnom mieri / Najväčší archeologický objav storočia / J.A. Knudtzon odvoláva svoje tvrdenie / „Úzka rokľa“	
II. ROZLÚŠTENIE CHETITSKÉHO PROBLÉMU	47
4. NA SCÉNU PRICHÁDZA BEDŘICH HROZNÝ	48
Muž, ktorý vyviedol chetitológiu zo slepej uličky / Mladosť, štúdium a opäť štúdium / „Báječné miesto: síce bez platu, ale s voľnými večermi“ / Mimořadný profesor – v každom ohľade / Vykonávateľ Wincklerovej pozostalosti / Ako na to?	

VOJTECH ZAMAROVSKÝ ZA TAJOMSTVOM RÍŠE CHETITOV	5. AKO SA LÚŠTIA NEZNÁME REČI A NEZNÁME PÍSMÁ Otázky pred Hrozným / Štyristo druhov písem / „Príliš zamotaný a vedec- ky neriešiteľný problém“ / Ako Champollion rozlúštil egyptské hieroglyfy / Vopred prehraná stávka učiteľa Grotefenda / Rozlúštenie klinového pís- ma – druhý raz! / „Dnes tieto písma nelúštite, čítame ich!“	60
	6. HROZNÉHO METÓDA „Fantázia veľmi krotená kritickosťou“ / Slovníky podľa koncoviek / „Teraz chlieb budete jesť, potom vodu budete piť“ / Sprievodkyňa spred troch tisícročí / Objav zo všetkých najprekvapivejších / Hovorili Chetiti po chetit- sky? / Rozlúštenie chetitského problému	74
	III. HĽADANIE, BLÚDENIE A NOVÉ OBJAVY	85
	7. PO STOPÁCH TISÍCROČÍ „Nič než nádej“ / Prvá československá archeologická výprava do Orien- tu / Ranená levica a veta hodná pol milióna / Hranice Hrozného vedy- chtivosti / Na táckach za tajomstvom kappadockých tabuliek / Chetitský hrad pod Pahorkom popola / „... tabuľky vo veľkom, celé hniezda tabu- liek“ / Úspechy na Východe, úspechy na Západe	86
	8. HIEROGLYFICKÍ CHETITI Nerozlúštené nápisy zo 69 nálezísk / „Somárske a volské hlavy symboli- zujú kráľov?“ / Štatistika a dynamit v službách chetitológie / Hieroglyfy z praž- skej tlačiarne / „Hrozný prekonal Hrozného!“ / Slovo má H. Th. Bossert	98
	9. PO ROZLÚŠTENÍ CHETITSKÝCH PROBLÉMOV Kvitnúce bodliaky na lúke Hadži Mehmedovej / „Cesta na Východ, kto- rú by som prial každému historikovi“ / Politicky nezaujatý profesor / „Mes- to mŕtvych“ a otázky na brehoch Indu / Krétsky problém – najväčšia záha- da dejín / „Hviezda najžiarivejšia“	108
	10. NOVÉ OBJAVY NA STARÝCH MIESTACH Útok, na ktorom sa už Hrozný nezúčastnil / Sto dvojazyčných nápisov a nijaký výsledok! / Bossert na Čiernom vrchu / Kráľ Azitavandaš sa pred- stavuje / Sen Franza Steinherra / Opona sa otvára	121
	IV. ČO VIEME O CHETITOV	131
	11. DEJINY CHETITOV Stará vlasť a „smetisko národov“ / Kliatba nad Chattušašom a založenie ríše / „Konštitučný monarcha na čele federálneho štátu“ / Šľachtic, vojak, slobodný, otrok / Exkurzia: všedný deň v chetitskom živote / Vojny s Baby- lonom, vojny s Egyptom / Príval „morských národov“ a 29. chetitský kráľ / Chetiti odchádzajú z dejín	132

---

12. CHETITSKÁ KULTÚRA

152

„Čarovný oblúk, ktorý spája minulosť s prítomnosťou“ / Tisíc chetitských bohov a modlitby, ktoré sú básňami / „Keď už králi písali takto...“ / Vedecká a odborná literatúra / Hrady, chrámy, brány a reliéfy / Chetitské dedičstvo

**VOJTECH
ZAMAROVSKÝ****ZA TAJOMSTVOM
RÍŠE CHETITOV****POZNÁMKA AUTORA**

166

SLOVO NA ZÁVER

167

PREHĽAD LITERATÚRY

169

CHRONOLOGICKÁ TABUĽKA

174

Mapa súčasného
Turecka a Blízkeho
východu

Ďaleko za obzorom gréckych dejín leží ríša Chetitov, najtajomnejšia ríša staroveku, mŕtva dávno predtým, než sa zrodil náš kalendár. A nielen mŕtva, donedávna aj celkom zabudnutá – viac ako bájoslovná Atlantída!

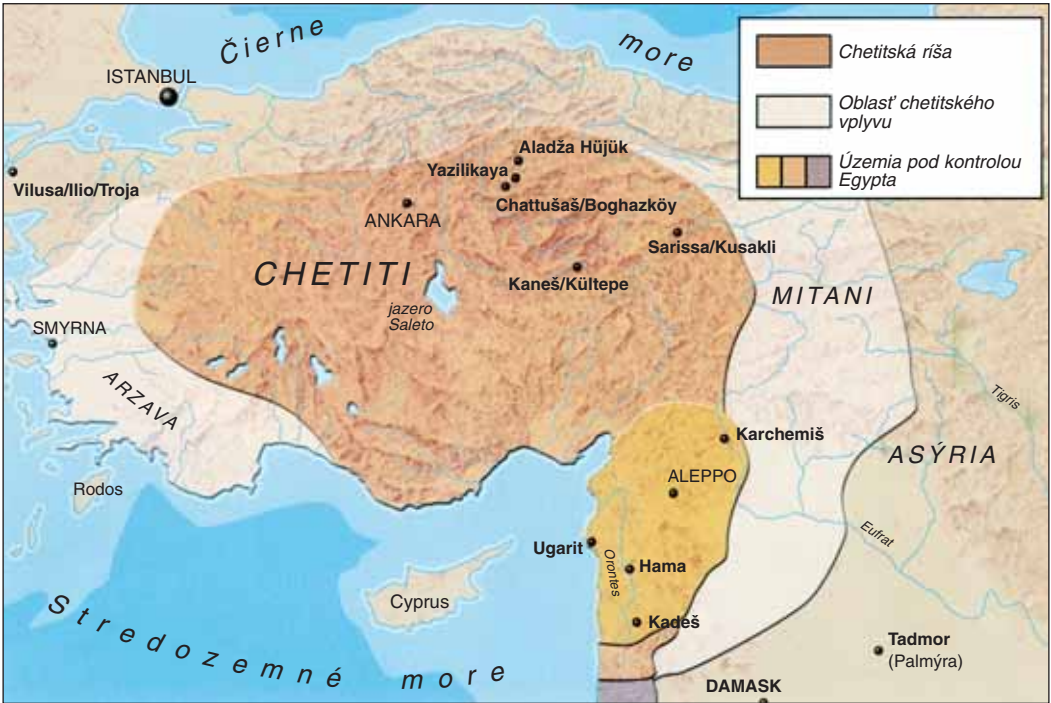
Táto kniha je históriou jej objavenia. Jej hrdinovia sú nevšední muži: cestovatelia, ktorí prenikajú neprebádanými krajinami do miest, čo nie sú zaznamenané na žiadnej mape, archeológovia, ktorí zostupujú do hĺbok tisícročí a vynášajú na svetlo dňa pamiatky kultúry, o ktorej nema-

lo ľudstvo tušenia, učitelia v tichých pracovniach univerzít, čo riešia problémy, proti ktorým sú najspletitejšie záhady detektívok detskou hračkou: ako sa čítajú neznáme písmo v neznámych rečiach... Budeme ich sledovať pri ich výskumných výpravách i pri poradách s vlastným rozumom, pri blúdení v húštinách omylov i neľahkom stúpaní na vrchol úspechu, z ktorého sa im naskytol najprekvapivejší pohľad na doslovne nový starý svet – pohľad taký neočakávaný, že sami neverili vlastným očiam.

Je pre nás osobitným potešením – a neváhame povedať: oprávneným zdrojom hrdošti – že na veľkom diele objavenia Chetitov, na ktorom sa zúčastnili bádatelia a učenci mnohých národov, má leví podiel československá veda. Práve český učenec Bedřich Hrozný strhol rúcho tajomstva z ich reči, rozlúštil ju – a tým umožnil vysvetliť ich pôvod, ich dejiny, hospodárske a politické zriadenie, literárne pamiatky. Veľkosť a záslužnosť jeho priekopníckeho činu bezvýhradne uznávajú vedci všetkých svetadielov a svetonázorov. Už to by bolo iste dostatočným dôvodom, aby sme si pri-

a usporiadanie do dramatického sledu, v ktorom splyva bádateľská práca so životnými príbehmi učencov v jednotný celok. Prínos jednotlivých vedcov sa snažím hodnotiť objektívne, a ak venujem viac miesta Bedřichovi Hroznému, zodpovedá to jeho významu v dejinách chetitológie a tomu, že táto kniha je súčasne jeho životopisom.

Ak je v tejto práci pomerne mnoho citátov, je to úmyselné. Všade, kde môžem, nechávam hovoriť priamo mužov, ktorí veľký román o objavení Chetitov a vzkriesení ich reči svojím

pomenuli jeho život a dielo – aj keby nás k tomu nelákalo to, že patril medzi mužov, ktorí svojou prácou napísali jedno z najvzrušujúcejších dobrodružstiev na ceste ľudského poznania.

Ak majú dejiny objavenia Chetitov a osudy ich objaviteľov priam románový charakter, nemám na tom ako autor tejto knihy nijakú zásluhu. Nič si v nej nevymýšľam: je prácou opisujúcou fakty a jej románové prvky vytvoril sám život. Obmedzujem sa len na ich výber

životným dielom napísali. Robím tak nielen preto, že sú najkompetentnejší, ale i preto, že ich slová sú zvyčajne pokrývané v ťažko prístupných odborných publikáciách. Prítom sa však nevyhýbam vlastnému stanovisku a čitateľ vždy bezpečne pozná, kde ide o všeobecne uznávané poznatky vedy, kde o osobné názory jednotlivých učencov, a za čo nesiem zodpovednosť sám.

Pri písaní tejto knihy som nemal vedecké ambície: nie je knihou pre vedcov, ale pre čitateľov. Napriek

Mapa starovekej Chetitskej ríše s vyznačenými sférami vplyvu

Hlava chetitskej bohyne z Karchemiša. Neskorochetitské obdobie (1180 – 700 pred n. l.)

tomu, že nemá presahovať rámec oddychového čítania – aj keď miestami náročnejšieho – je knihou vedecky podloženou. Ak v nej nie sú podstatné vecné chyby, ďakujem za to predovšetkým dvom vedeckým pracovníkom, ktorí zdedili pracovňu Bedřicha Hrozného na Filozofickej fakulte Karlovej univerzity: prof. Dr. Luborovi Matoušovi, ktorý pokračoval v Hrozného asýriologických štúdiách, a doc. Dr. Vladimírovi Součkovi, ktorý sa venoval otázkam chetitologickým. Obidvaja mi poskytli cenné rady, pomohli mi pri zaobstarávaní literatúry a prečítali mi rukopis. Za zhodnotenie životného diela Bedřicha Hrozného z hľadiska novších pokrokov chetitológie ďakujem prof. Dr. H. Th. Bossertovi z univerzity v Istanbule, ktorý mi veľmi ochotne vyšiel v ústrety pri všetkých mojich otázkach. Poďakovanie musím vysloviť i C. W. Ceramovi z Woodstocku N. Y., pretože mi zaslaním svojej práce o výskumoch v ríši Chetitov poskytol informácie, ku ktorým som ináč nemal prístup. Vďakou som zaviazaný aj dcéram profesora Hrozného, Vlaste Šestákovej-Hroznej a Olge Hroznej, lebo mi dali k dispozícii rodinnú korešpondenciu, fotogra-

fický materiál, rukopisnú pozostalosť atď. a upozornili ma na mnohé detaily zo života Bedřicha Hrozného, známe iba im.

Prvé slovenské vydanie tejto knihy vyšlo roku 1963. Od tých čias nedošlo síce v chetitológii k prevratným objavom, no jej poznatky predsa len pokročili. Našli sa nové tabuľky, iné vyšli v nových prekladoch, upresnili sa niektoré dátumy; pokročili aj príbuzné vedné odbory. Text knihy som preto pre druhé vydanie roku 1974 zrevidoval a miestami upravil. Menšie zmeny som urobil aj pri výbere ilustrácií a doplnil som prehľad literatúry.

Po tridsiatich rokoch, ktoré uplynuli od druhého vydania tejto knihy, sa v nej tiež nemuselo nič podstatné meniť alebo upravovať. Stačili menšie korektúry a doplnky, rozšírenie prehľadu literatúry a doplnenie novými fotografiami a príťažlivým dizajnom, ktorý nesporne pridal tejto cennej knihe na zaujímavosti a trvalej hodnote.

August 2003

V. Z.

VOJTECH
ZAMAROVSKÝ

ZA TAJOMSTVOM
RÍŠE CHETITOV

Skalná svätyňa Yazılıkaya. Vpravo kultová nádoba z Kültepe (1800 – 1730 pred n. l.)

I.
NÁROD
V PREPADLISKU
DEJÍN

1.

OBJAVENIE CHETITOV

Austin Layard, objaviteľ
biblického mesta Ninive

Keď na jeseň 1880 predniesol oxfordský profesor Archibald Henry Sayce v londýnskej Biblickej spoločnosti prednášku *Chetiti v Malej Ázii*, vzbudil senzáciu prvej triedy. Netvrdil v nej totiž nič menšie, ako že na území dnešného Turecka a severnej Sýrie existoval pred tridsiatimi či štyridsiatimi storočiami veľký a mocný národ, na ktorý historici akosi zabudli. Nielen moderní – dokonca už grécki a rímski!

Serióznou i menej serióznou tlačou o takýchto prednáškach zvyčajne nereferuje, zrazu však prirovnávala Saycea k Layardovi, ktorý vykopal spod nánosu tisícročí Ninive, biblický „pelech lotrovský“ a súčasne „najhonosnejšie medzi kráľovstvami“, alebo k Schliemannovi, ktorý vykopal pred očami užasnutých súčasníkov homérovskú Tróju. Ba kládla ho nad nich: tu predsa nešlo len o jedno mesto, aj keď hocako slávne, tu išlo o objavenie celého národa!

Senzácia sa však čoskoro zmenila na pochybnosti a pochybnosti na posmech. Nedá sa presne zistiť, kto prvý poctil Saycea málo lichotivým titulom „vynálezca Chetitov“. Ale o niekoľko rokov neskôr stálo o ňom v Britskej encyklopédii, ktorá sa o živých vyjadruje zásadne zdržanlivo: „Jeho zásluhy o vedeckú orientalistiku nemožno preceňovať.“

Titul „vynálezca Chetitov“ – ak je vôbec oprávnený – mal však skôr dostať írsky misionár William Wright, ktorý uverejnil už dva roky pred Sayceovou prednáškou článok s podobnými tézami v revue Britskej a zahraničnej evanjelickej spoločnosti a roku

1884 knihu s priam bombastickým názvom *The Empire of Hittites*.

Bombastickým sa zdalo totiž už samo označenie chetitského štátu za ríšu, impérium. Niečím takým bola v očiach normálneho Angličana jedine Britská ríša a prípadne cárske Rusko; v histórii azda ešte Napoleonovo Francúzsko, potom habsburská ríša, „nad ktorou slnko nezapadalo“, a plným právom iste Rímska ríša. Ale označovať za impérium štátny útvar národa, ktorý zmizol z pamäti ľudstva – ba hádam ani neexistoval – to bolo viac, ako si vedec mohol dovoliť.

Sayce a Wright mali však pre svoje tvrdenie dobré dôvody. Isteže sa v mnohom mýlili, ale jedna z ich chýb sa neskôr ukázala zvlášť závažnou: význam a úlohu Chetitskej ríše p o d c e n i l i !

Aby sme pochopili, prečo Chetiti vyvolali koncom devätnásteho storočia v Anglicku – a nielen v Anglicku – takú senzáciu a prečo sa o ich objaviteľoch písalo raz ako o vysoko vážených učencocho a inokedy ako o šarlatánoch, musíme si sprítomniť, čo sa vtedy o Chetitoch vlastne vedelo.

Vedelo sa o nich, samozrejme! Nie síce z kníh historikov ani z učebníc dejepisu, ale – z najrozšírenejšej knihy „kresťanského sveta“, z Biblie. A je práve také paradoxné, že zatiaľ čo mnohí brali iné miesta z tejto „knihy kníh“ vážne, jej zmienky o Chetitoch si takmer nevšimli.

Nebolo to totiž ťažké. V Biblii sa hovorí o Chetitoch poväčšine jedným

dychom s celkom bezvýznamnými národmi či kmeňmi. Prvá zmienka o nich je v prvej knihe Mojžišovej (15, 18 – 21) v súvislosti so „zmluvou medzi Hospodinom a Abrahámom“, čo samo osebe nevzbudzuje u kritického historika prílišnú dôveru. „Tvoju potomstvu dám túto krajinu od Egyptskej rieky až po veľkú rieku Eufrat; Kenejcov, Kenezejcov, Kadmoncov, Hetejcov, Ferezejcov a Refaimovcov; Amonitov Kanaánčanov, Gergezejčanov a Jebujejcov.“ Podobne hovorí i kniha Jozue (3, 10): „Po tomto poznáte, že je živý Boh medzi vami a že zničí pred vami Kanaánča-

nov, H e t e j c o v, Hevejcov, Ferezejcov, Gergezejčanov, Amorejčanov a Jebujejcov.“

(Malá poznámka: v hebrejskom origináli stojí Hittim, čo jej prekladatelia do slovenčiny preložili ako *Hetejci*; Kralická Biblia používa výraz *Hetejští*, evanjelický preklad znie *Chetejci*. Bedřich Hrozný zaviedol do češtiny výraz *Hethité*; z toho vznikla i slovenská forma *Hetití*. Dnes používame – v súlade s novšími výsledkami filozofického bádania – v slovenčine výraz *Chetití*, v češtine *Chetitě*. V nemčine sa používa – podľa Lutherovho prekladu Biblie – výraz *Hethiter*, vo francúzštine v náboženských textoch *Héthéens* a vo vedeckých *Hittites*, v angličtine *Hittites*.)

V Biblii je okrem toho niekoľko ďalších zmienok o Chetitoch – napríklad, že kráľ Dávid zvedol manželku

Chetita Uriáša (ktorého dal potom zákerne pripraviť o život) a že mal s ňou syna, ktorým nebol nikto iný než slávny Šalamún; tento polovičný Chetit tiež trpel na chetitské dámy, lebo Biblia spomína, že medzi jeho sedemsto ženami a tristo súložnicami bolo „mnoho žien hetejských“. Dve správy sú však zvlášť pozoruhodné:

„Roku druhého po odchode z krajiny egyptskej,“ píše sa v štvrtej knihe Mojžišovej (13, 18 – 30), vyslal Mojžiš na Hospodinov pokyn rozvedku, ktorá mala oznámiť ľudu na púšti Fára- ne, ako vyzerá tá slávna zaslúbená zem židovská. Po štyridsiatich dňoch vrátili sa prieskumníci so situačnou správou, že „krajina naozaj oplýva mliekom a medom“ a že „ľud, čo v krajine býva, je mocný. Mestá sú opevnené a veľmi veľké. V Negebe bývajú Amalekiti, na vrchoch sídlia Hetejci, Jebujejci a Amorejčania. Pri mori a brehoch Jordánu bývajú zasa Kanaánčania.“ Podľa biblickej tradície možno túto správu datovať do druhej polovice 13. storočia pred n. l., lebo „vyslobodenie zo zajatia egyptského“ sa spravidla kladie do čias Ramesseho II. (asi 1290 – 1226 pred n. l.), na ktorého dvore žil vraj Mojžiš a najrôznejšími kúzľami, ktoré Biblia podrobne opisuje, dokázal prevahu svojho Boha nad bohmi faraóna, takže tým získal pre svoj národ slobodu.

Z tejto správy možno vyvodzovať dve veci: Chetiti bývali na sever od „zasľubenej krajiny“ Židov, t. j. zhruba dnešného Izraela, a okrem toho bývali tam už pred príchodom Židov z „egyptského zajatia“. Ale druhá správa, biblickou tradíciou označovaná za staršiu (je však asi zo 6. storočia pred n. l.), vedie nás do „histórie“ omnoho hlbšie, a tiež jej „geografické údaje“ sú presnejšie. V prvej knihe Mojžišovej, pri opise pohrebu Abrahámovej manželky Sary, sa výslovne uvádza, že Židia boli „hostia a prišielci“ u Chetitov a že krajina, kde sa praotec Abrahám usadil, patrila od nepamäti, takrečeno od „potopy sveta“ Chetitom; praotec Het bol pritom synom Kanaánovým, ktorého meno si táto krajina zachovala až do historickej doby.

Citujme však doslovne (23, 1 – 20): „Dní Sárinho života bolo stodvadsaťsedem rokov. Toľko žila Sára.

H. Schliemann,
objavitel' homérskej
Tróje a Mykén

Sára zomrela v Arbe, čiže v Hebrone, v krajine Kanaán. I šiel Abrahám, aby ju ožeľal a oplakal. Potom Abrahám vstal od svojej mŕtvej a hovoril Hetejcom: Ja som len príšelec a hosť u vás. Prepust'te mi u vás miesto na dedičné pohrebisko, aby som mohol pochovať svoju mŕtvu. Hetejci mu však odpovedali: Počúvaj, pane! Ty si ako Božie knieža medzi nami. V najlepšom našom hrobe môžeš pochovať svoju mŕtvu.“ Ale Abrahám chcel samostatný hrob, „vstal, hlboko sa poklonil pred obyvateľmi krajiny, pred Hetejcami“ a požiadal Hetejca Efrona, aby mu predal „jaskyňu v Makpele, ktorá je jeho a je na konci jeho pozemku“, čo on tiež urobil, a „tak Abrahám odvážil Efronovi toľko striebra, koľko on pred Hetejcami spomenul: štyristo šekelov striebra podľa bežnej váhy“.

To všetko je iste zaujímavé, ale pripúšťa to – ak chceme veriť Biblii „ako Pismu svätému“ – iba existenciu Chetitov. Nie však smelú tézu o chetitskej veľmoci.

Lenže Sayce a Wright poznali príliš dobre Bibliu, už zo svojho povolania, aby nezabudli na to najdôležitejšie. V 7. kapitole Druhej knihy kráľov sa uvádza historka o štyroch malomocných, ktorých Židia nepustili do mesta Samárie, obliehaného sýrskym vojskom, lebo tam bol taký hlad, že „štvrt' kabu holubieho trusu bolo po päť strieborných“ a matky jedli svoje deti a vôbec ľudožrúctvo bolo na dennom poriadku; títo štyria chudáci nemali teda inej voľby, než zahynúť pred hradbami, alebo odobrať sa do sýrskeho tábora a vyžobrať si tam trochu jedla. Večer sa tam teda odkradli: „A keď prišli k okraju aramejského tábora, zbadali, že tam niet nikoho. Pán totiž spôsobil, že tábor Aramejčanov počul hrkot vozov, dupot koní a hučanie vojska a hovorili si: »Izraelský kráľ dozaista najal proti nám hetejských kráľov a egyptských kráľov a chce nás napadnúť.«“

Tu sa už nehovorí o Chetitoch v súvislosti s bezvýznamnými kmeňmi, ale v jednej vete s Egyptanmi, najmocnejším národom týchto čias. Ba presne povedané, chetitskí králi sa uvádzajú dokonca pred kráľmi egyptskými, čo je argument iba pre duchov-

ných, akými sú Sayce a Wright, ktorí musia *ex professo* veriť slovám Biblie, odpovedali kritici.

Isteže je to námietka odôvodnená, lebo Biblia sa ako historický prameň vždy príliš neosvedčuje. (Napríklad o „egyptskom zajatí“ Židov nie je ani na jednom zo státisícov egyptských nápisov a papyrusov, čo egyptológovia prečítali, najnepatrnejšia zmienka; faraón Ramesse II., ktorý sa mal podľa Biblie utopiť pri prenasledovaní Židov v Červenom mori, zomrel po 66-ročnej vláde prirodzenou smrťou a jeho mumifikované telo sa našlo koncom devätnásteho storočia v neporušenom stave neďaleko „Údolia kráľov“.)

Lenže citáty z Biblie mali v Sayceových a Wrightových prácach vlastne len druhoradý význam. Obidvaja títo kňazi sa opierali predovšetkým o fakty a vývody z faktov dokazujúcich, že v Prednej Ázii existovala popri egyptskej a asýrsko-babylonskej ríši tretia veľmoc – Chetiti.

Teraz by hádam čitateľa zaujímali tieto fakty, a najmä cesta, ktorou k nim Sayce a Wright dospeli.

Prvenstvo vo vedeckom objavení Chetitov má teda Wright, a nech to znie hocako čudne, objavil ich raz na jednej ceste. Lepšie povedané, na jednom neobyčajnom míľniku pri ceste.

William Wright sa dostal ako obeť svojho povolania z večne zahmlených brehov severného Írska do slnečného Damasku, čarovnej oázy večnej zelene na brehoch piesočného mora Sýrskej púšte. (Takej čarovnej, že Mohamed nechcel kedysi do nej vstúpiť, pretože ju považoval za raj, a keďže nemôžu byť dva raje, nechcel sa zriecť nebeského v prospech pozemského.) Tam sa zaoberal obracанím pravých veriacich na pravú vieru, cestoval po okolí a všimľal si folklór, študoval živé a mŕtve reči, hral poker a podobné bohumilé veci, aké misiónár robí. V novembri 1872 ho pozval Kirby Green, britský konzul v Damasku, na malý výlet do Hamy (starovekého Hamatu), okresného mesta v tureckom vilajete Sýrii, že sa vraj pozrú na „onen kameň“.

Wright pozvanie rád prijal, a to nielen preto, že táto cesta sľubovala roz-

ptýlenie. „Onen kameň“ bol totiž nesmierne zaujímavý; už sa o ňom mnoho písalo a pred niekoľkými rokmi dvaja Američania, konzul Johnson a konkurenčný misionár Jessup, neváhali riskovať svoju kožu, aby si ho prezreli. Ale zatiaľ čo Johnson a Jessup museli utiecť pred kameňmi domorodcov, Green a Wright mali zaistenú bezpečnú cestu. Aspoň si to mysleli.

Do roku 1872 spravoval túto oblasť neobyčajne pravoverný a zaostalý paša, ktorý nemal nijaký zmysel pre európskych misionárov, obchodníkov, vyzvedačov, archeológov, pašerákov zbraní a iných nositeľov západnej kultúry. Ale jeho nástupca Subhi paša bol človek pokrokový a voči európskym učencom prejavoval osvietenu liberálnosť. Pozval svojich anglických priateľov do Hamy, a keďže bol dokonale informovaný o nálade obyvateľstva, pripojil k pozvaniu oddiel vojska. Pod jeho ochranou sa dostali k „onomu kameňu“ a našli štyri ďalšie; tri boli zamurované do malých domčekov uprostred malebnej bazárovej štvrte a štvrtý stál voľne pri ceste. Tento posledný bol obyvateľom zvlášť drahý, liečil totiž reumatizmus. Stačilo sa naň položiť a o účinkoch nebolo potom najmenších pochybností.

Wright si prezrel kamene: boli pokryté podivnými ornamentmi, na prvý pohľad veľmi starobyľmi – nie, neboli to ornamente, bolo to písmo! Podobalo sa egyptským hieroglyfom, ale napriek tomu sa od nich odlišovalo. Nikde nebol lev, nikde ušatá zmija, nikde ľudská ruka – zato však i tu boli vtáky, ľudské postavy, čudné trojuholníky, do rôznych obrazcov zoskupené štvorce a záhadné symboly... Obyvatelia Hamy sa, pravda, ihneď dovŕtiple, prečo títo dvaja Frankovia s oddielom vojska prišli: chceli zázračný kameň ukradnúť, aby potom liečili na ňom svojich krajanov sami. A ich podozrenie sa premenilo na istotu, keď „bej s tvrdým čiernym turbanom“ rozkázal vojakom kamene vylomiť.

Nešlo to bez ťažkostí, ale vojaci mali pušky, a tak večer dňa 25. novembra 1872 boli všetky štyri kamene, i so zázračným, v pašovej inšpekčnej rezidencii. Len čo ich začal

Wright vo svetle lojových sviečok skúmať, pribehol jeden z nosičov so správou, že fanatici chcú vziať dom útokom a kamene radšej rozbiť, než nechať v rukách neveriacich. Ďalšia správa potom hlásila, že časť polície sa pridala k povstalcovi. Green ako diplomat žiadal vojenský zákrok a Subhi paša ako vojenský veliteľ sa rozhodol diplomaticky vyjednávať. „Zajtra ráno kamene zaplatím.“

„Bola to bezsená noc,“ poznamenal si do denníka Wright. Po uliciach sa valili pobúrené masy a na nebi sa objavili zlovestné znamenia. Derviši behali po meste a presvedčovali kaž-

Chetitský reliéf
s hieroglyfickým textom

dého, kto na to neprišiel už sám, že je to varovanie božie. Ráno dosiahla kríza vrchol, lebo k nespokojencom sa priklonila i časť vojska. K Subhi pašovi sa dostavila delegácia obyvateľstva, vedená veľmi rozhorčeným starostom, a domáhala sa, aby kamene vrátili na pôvodné miesto. Osvietený paša považoval za bezúčelné vysvetľovať, že dážď meteoritov sa v noci spustil čistou náhodou a bez príčinnej súvislosti s odnesením zázračného kameňa. Sadol si a dlho premýšľal. „Uškodil ohnivý dážď z neba nejakému človeku, žene alebo zvieraťu?“ spýtal sa napokon. „Nie,“ priznával starosta, „ale...“ – „Ale želá si teda pravý veriaci ešte jasnejšie znamenie, že nebo s odnesením kameňov

súhlasí?“ K tomuto šalamúnskemu výroku pripojil potom mešec strieborných a delegácia bola splnením sľubu zo strany vrchnosti taká prekvapená, že sa nezmohla na slovo.

Kamene potom putovali do Carigradu a sú tam dodnes (v dolnom trakte Archeologického múzea). Wright si však z nich dal vyhotoviť sadrové odliatky a poslal ich do Britského múzea.

Tým boli tajomné značky na hamatských kameňoch sprístupnené európskym učencom. Ale ani Wright sa už neprestal vecou zaoberať. Onedlho sa našiel podobný kameň v aleppskej mešite (tam zase liečil očné choroby), potom sa objavovali drobné hlinené a kovové pečate s takými istými znakmi nielen v Sýrii, ale i v Kilíkii, Kapadokii, na brehoch horného Eufratu, a všetky dokazovali príslušnosť k jednej kultúre, azda i jednej ríši. Aká to však bola kultúra, aká to bola ríša?

A Wrightovi, ktorý po celý život čítal Bibliu, neraz napadlo, že by to celkom dobre mohla byť ríša „Hetejcov“.

Netrvalo dlho a bol si v tom istý.

Medzitým sa v Britskom múzeu zastavovali pri hamatskom kameni návštevníci a krčili plecami. Jeden z nich bol však od samého začiatku presvedčený, práve tak ako Wright, že znaky na ňom nie sú ornamenty, lež písmo. Ba navyše zistil – a ako sa neskôr ukázalo, správne – ktorým smerom sa má toto písmo čítať!

Na Východe nie je totiž samozrejmé, že sa píše zľava doprava. Židia a Arabi píšu sprava doľava. Číňania zhora nadol a starým Egyptanom bolo vôbec jedno, či vytesávajú svoje hieroglyfické nápisy sprava doľava, alebo zľava doprava. Ako však poznal gramotný Egyptan (asi tak každý tisíc obyvateľ faraónovej ríše), ktorým smerom sa má nápis čítať? Lahko – aj keď potom Európanom trvalo vyše 2 000 rokov, kým na to prišli: text sa číta opačným smerom, než kam je napríklad zobrazená sova (znak pre *m*), trstina (znak pre *j*), natiahnutá ruka (znak pre hrdelný zvuk) obrátená. Na hamatskom kameni sa však dívali zobrazené zvieratá v jednom riadku doľava, v druhom doprava – kto

sa v tom má vyznať? „Tento text sa musí čítať *bustrofedon*, t. j. ako orie vôl!“ Inými slovami: prvý riadok zľava doprava, druhý sprava doľava atď., takže pisár alebo čitateľ sa nemusel zbytočne vracat'.

Znie to jednoducho – ale všetky geniálne objavy sú jednoduché (aj keď všetky jednoduché nie sú hneď geniálne).

Archibald Henry Sayce (1845 až 1933), ktorý túto jedinečnú zvláštnosť písma na hamatskom kameni objavil, bol Angličan (aj keď o sebe vždy tvrdil, že je Walesan), potomok starej šľachtickej rodiny a neobyčajný talent na reči. Desiatročný čítal Homéra po grécky a Vergília po latincky, štrnásťročný Bibliu v hebrejčine a aramejčine, osemnásťročný si mohol zapísať do rubriky „znalosť jazykov“ okrem francúzštiny, nemčiny a taliančiny staroegyptčinu, perzštinu a sanskrit (a neskôr i asýrčinu a niekoľko polynézskych rečí či nárečí). Dvadsaťročný prišiel študovať na Oxfordskú univerzitu, tridsaťročný bol už profesorom na tamojšej Queen's College a vyše šesťdesiat rokov tam býval ako svetoznámy učenec v tom istom skromnom byte, ktorý si prenajal ako študent.

Tento byť bol však skôr len akousi jeho základňou a odpočívárňou, pretože väčšinu života strávil na cestách. (Prednášky na oxfordskej univerzite sa nikdy nebrali veľmi prisne.) A tak bolo možné stretnúť „pána s lastovičím chvostom“ (ako ho prezvali arabskí robotníci, lebo nikdy neodkladal frak anglikánskeho duchovného) raz v Egypte, kde si overoval správnosť jedného – celkom určitého – nápisu na chráme Ramesseho II. v Karnaku, inokedy v Jeruzaleme, kde kopíroval – po pás vo vode – nápis na stene nejakého kanála, a zase na skalách v juhoarabskej púšti, kde obkresľoval sgrafitá neznámeho pôvodu, potom zas v rozvalinách staroslávneho Efezu a v okolí Smyrny, neskôr i na Celebese, Sumatre a nespočetných ostrovoch Tichého oceánu. V kajutách hojdajúcich sa lodí a v tichu oxfordskej pracovne písal potom svoje knihy: o náboženstve primitívov na Guinei, o japonskom budhizme, o „zavedení kresťanstva

do Číny nestoriáncami“ a, samozrejme, i svoje učené rozpravy z porovnávejcej jazykovedy a asýriológie, čo súviselo s tým, že bol profesorom týchto disciplín.

K objavu, ktorým smerom sa číta hamatský nápis, dospel už roku 1876 a o rozšírení písma tohto charakteru po takmer celej Prednej Ázii sa presvedčil jednak osobne na svojich cestách a jednak z nálezov, ktoré prichádzali do Britského múzea. A na základe týchto zistení a interpretácie egyptských a asýrsko-babylonských pamiatok, v ktorých sa viac než pol tisícročia hovorilo o mocnej – hoci vždy „vítazne porazenej“ – ríši *Ht* (starí Egypťania, rovnako ako dnešní, nepísali samohlásky) či *Hatti* alebo *Chatti* (ako ju nazývali Asýrčania a Babylončania), dospel k tomu istému záveru ako Wright.

Nebolo pochyb: vo svojej prednáške podal dôkazy. Presvedčivé, vedecky podložené dôkazy. Bol predsa vážený učenec a na túto prednášku, „ktorej dátum znamená pre starý svet Chetitov to isté, čo 12. október 1492 pre Ameriku“, sa roky pripravoval. Ale tá mocná hnacia sila vedeckého (a nielen vedeckého) pokroku, ktorá sa nazýva kritika, ho prinútila, aby išiel ďalej. Aby sa pokúsil o niečo ďaleko ťažšie, než bolo objavenie jedného národa v prepadlisku dejín.

Úplne nevyvrátiteľné dôkazy, pred ktorými by museli kapitulovať všetci odporcovia a pochybovači, mu mohli poskytnúť jedine sami Chetiti. Presnejšie povedané: ich písomné pamiatky. To však vyžadovalo rozlúštiť ich písmo a reč. Neznáme písmo v neznámej reči!

Táto úloha znie v reči matematikov: vyriešte rovnicu s dvoma neznámymi! Ešte sa k nej vrátíme, na tomto mieste len toľko: šťastná náhoda dožičila Sayceovi, že dostal do rúk dokument, ktorý je vytúženým snom všetkých lúštitelov – *bilingvu*, dvojjazyčný nápis s totožným textom.

V skutočnosti to však nebola len „šťastná náhoda“. Sayce totiž sústavne sledoval celú odbornú literatúru (čo je, pravda, pre každého vedeckého i iného pracovníka, ktorý chce ísť vpred, nevyhnutné) a robil si o nej záznamy. A hneď v tom prvom štádiu,

ktorého cieľom je „vedieť, čo vedia ostatní“, našiel takmer desať rokov starý článok nemeckého diplomata a orientalistu A. D. Mordtmanna. Bola v ňom správa o „pečati s klinovým nápisom“, kde je obraz bojovníka v nezvyklom výstroji, „ktorý má po stranách rozličné symboly“ (úplne zhodné, ako Sayce podľa ich opisu zistil, so znakmi na hamatskom kameni) a „text v klinovom písme... Túto pečať získal obchodník a zberateľ mincí Alexander Jovanoff v Smyrne a predal ju pravdepodobne Britskému múzeu“.

Mordtmann sa pokúsil klinopisný text prečítať a preložiť: „Tarkudimi,

Pečať kráľa Tarkumuvaša, z ktorej vyšiel Sayce pri lúštení chetitských hierolyfov

kráľ z Tarsu.“ Sayce si chcel jeho čítanie preveriť a porovnať klinopisné znaky s hieroglyfickými. Ani na okamih totiž nepochyboval, že tu ide o chetitskú bilingvu.

Obrátil sa na Britské múzeum. „Veľmi ľutujeme, nič také sme nekúpili.“ Písal pánovi Jovanoffovi do Smyrny. „Adresát neznámy.“ Písal známym bádateľom, písal všetkým múzeám, na ktoré si spomenul; nakoniec sa obrátil v novinách na verejnosť. Ak dostal nejakú odpoveď, bola záporná. Kľúč k tajomstvu Chetitov zmizol bez stopy!

Keď sa už Sayce vzdával poslednej nádeje, ohlásil sa u neho muž, ktorý sa predstavil ako starý úradník Britského múzea. „Pamätám sa, pane, roku 1860 nám ktosi takúto pečať núkal.“ – „A kde je?“ – „Nekúpili sme ju, pane.“ – „Akože!?“ – „Z opatrnosti, pane. Vyzerala akosi podozrivo, pane, úplne cudzo. Odborníci ju považovali za falošnú ...“ Sayce stratil dych.